

Асанкулова Ж.Ж.

**СОТ БИЙЛИГИНИН ПРИНЦИПТЕРИН ИШКЕ АШЫРУУНУН
КЕПИЛДИКТЕРИ**

Асанкулова Ж.Ж.

**ГАРАНТИИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ СУДЕБНОЙ
ВЛАСТИ**

J.J. Asankulova

**GUARANTEE THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES
OF THE JUDICIARY**

УДК: 342.56/342.56

Сот адилеттигинин конституциялык укуктун нормаларында бекитилген принциптери соттун бардык системасында ишке ашырылат. Алардын ишке ашырылышынын үч деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө болот: сот системасынын бардык звенолорунда ишке ашырылышы, сот системанын жогорку звенолорунда, райондук соттордун ишмердүүлүгүндө ишке ашырылышы. Сот адилеттигинин принциптеринин нормативдик тарабы милдеттүү түрдө сакталуучу укук нормаларды туюндураарын күбөлөндүрөт жана алар мамлекеттик күч тарабынан камсыздалат. Сот адилеттигинин негиздерин аныктоочу укуктун конституциялык нормаларынын системасы жана сот адилеттигинин кайсы бир түрүнүн принциптери туюндурулган нормалар системасы экөө эки башка түшүнүк. Бир жагынан, сот өндүрүшүнүн конституциялык принциптери жалпы укуктук принциптерди конкреттештирүү формасы катары чыкса, экинчи жагынан - конституциялык принциптер кылмыш, жарандык жана административдик сот өндүрүшүнүн тармактык принциптеринде конкреттештирилет. Тигил же бул тармактык актыларда ошол тармактын укуктук принциптери тууралуу эскертилбеши да мүмкүн, бирок бул, тармак принцип сыяктуу укуктук жөндөөнүн зарыл элементинен ажыратылган дегенди түшүндүрбөйт. Алар, бир жагынан, тармактар аралык принциптер катары Конституцияда чагылдырылышы мүмкүн, экинчи жагынан, өзүнүн мазмуну боюнча сот адилеттигинин айрым түрлөрүнө - кылмыш, жарандык, административдик түрлөргө - биригүүсү мүмкүн.

Негизги сөздөр: Конституция, сот, укук, мыйзам, принциби, сот бийлиги, кепилдик, судья.

Принципы правосудия, закрепленные в конституционном праве осуществляются во всей судебной системе. Можно выделить три уровня их осуществления: реализация во всех звеньях судебной системы, в высших звеньях судебной системы, реализация в деятельности районных судов. Нормативные принципы правосудия, выражены и сохранены в обязательных нормах права для освидетельствования и охраняются государством. Система норм права, определяющих основы конституционного правосудия и принципы правосудия совершенно два разных понятия. С одной стороны, как форма конкретизации общих принципов конституционного судопроизводства, а с другой - конкретизирует конституционные принципы в уголовном, гражданском и административном судопроизводстве. Принципы той или иной отрасли могут не упоминаются в других отраслевых правовых актах, но это является необходимым элементом правового регулирования. Они, с одной стороны, могут быть отражены в качестве межотраслевого Конституционного принципа, с другой стороны, по своему содержанию отдельных видов право-

судия - уголовного, гражданского, административного - могут объединяться.

Ключевые слова: Конституция, суд, право, закон, принцип, судебная власть, гарантии, закон.

The principles of justice enshrined in constitutional law are exercised throughout the judicial system. There are three levels of their implementation: implementation in all parts of the judicial system; in the highest levels of the judicial system; implementation in the activities of district courts. The normative principles of justice are expressed and preserved in the mandatory norms of law for examination and are protected by the state. The system of rules of law that define the fundamentals of constitutional justice and the principles of justice are completely two different concepts. On the one hand, as a form of concretization of the general principles of constitutional legal proceedings, and on the other hand, concretizes the constitutional principles in criminal, civil and administrative proceedings. The principles of this or that branch may not be mentioned in other sectoral legal acts, but this is an essential element of legal regulation. They, on the one hand, can be reflected as an interdisciplinary Constitutional principle, on the other hand, by their content of certain types of justice – criminal, civil, administrative - can be combined.

Key words: Constitution, court, law, law, principle, judicial power, guarantees, judge.

Сот бийлигинин принциптери эки түрдүү бекемдөөгө ээ болушу мүмкүн. Айрым учурларда алар түздөн-түз өзүнчө нормада туюндурулган, ал эми көпчүлүк учурларда – алардын мазмуну ар бири ылайык келген принциптин өзүнчө, негизги бөлүгүн гана так маалымдаган, көптөгөн укуктук нормалардан «келип чыгат» [1, 16-б.].

Конституция коомдун жана мамлекеттин уюмдарынын маанилүү принциптерин нормативдүү бекемдөөгө, аларды преамбулада же өзүнүн негизги бөлүмдөрүнүн жетектөөчү бөлүктөрүндө чагылдыруу менен маанилүү орун берет. Дал ушул жерде мамлекеттин конституциялык принциптердин деңгээлине көтөрүлгөн жана анын жардамы менен мамлекет конституциялык катары мүнөздөлгөн заманбап түзүлүштүн негизин түзүүчү укукка баш ийүүсүнүн зарыл кепилдиги ишке ашырылган [2, 117-б.].

Укук жалаң эле принциптер бекитилген нормалардан гана турбайт. Анын мазмунуна принциптерден сырткары башка абалдар да – бирин-бири байытып турган дефинициялар, маселелер, презумпциялар жана преамбулалар кирет [3, 243-б.]. Укуктук принциптерге жана укук нормаларына ылайык маңыз менен форманын катышы чагылдырылат, ошо-

нун негизинде дал ошол принциптерде укуктук нормаларда чечилүүчү негизги нерсе ишке ашырылат; принциптер нормада камтылган негизгилерди берет [4, 4-б.]. Мыйзамдарда сот бийлигинин принциптерин чыңдоодо укук нормалары маңызы боюнча сот бийлигинин принциптерине, объективдүү кубулушка болгондой, адекваттуу болушу маанилүү.

Сот адилетинин конституциялык принциптери конституциялык укуктун башка нормаларынан айырмаланып аныкмаларды камтыбайт, укуктук жөндөөнүн максаттарын бекитпейт жана субъектилерге укуктук мамилелерди, конкреттүү укуктарды, милдеттерди жүктөбөйт. Бул нормаларда камтылган жүрүм-турум эрежелеринин көпчүлүгү мүнөзү боюнча милдеттендирмелүү болуп, сот тарабынан ишке ашырылат.

Сот адилеттигинин конституциялык принциптеринин системасы жарандык жана кылмыш процессинин принциптер системасын алдын ала аныктайт. Айырмачылыгы – жарандык процессте диспозитивдүүлүк принцибинин, тактап айтканда, өз укугун колдоно алган, тобокелчиликке бара алган жана андан баш тарта алган да физикалык жана юридикалык тараптардын көз карашынан сот өндүрүшүнүн көз карандылык принциби иштөөсүндө турат. Кылмыш процессинде иликтөө органдары, прокурор эл алдындагы ачыктык принцибинин негизинде, кылмыш жасалган ар бир учурлар боюнча бирөөнүн кызыкчылыгы үчүн эмес, жалпы мамлекеттик кызыкчылык үчүн чара колдонууга милдеттүү.

Сот адилеттигинин конституциялык принциптерин ишке ашыруу – бул аларды турмушка ашыруу болуп саналат. Бул принциптер тууралуу сөз жүргөндө, көпчүлүк учурда алардын колдонулуш тажрыйбасы тууралуу айтышат. Бул учурда сот бийлигинин конституциялык принциптери катары сот тажрыйбасында реалдуу колдонулуп жүргөн, учурда иштеп жаткан принциптери саналат. Аларды ишке ашыруу процесси татаал жана карама-каршылыктуу, себеби ага ар түрдүү объективдүү жана субъективдүү факторлор тоскоол болот.

Теориялык жактан алганда, сот системасынын конституциялык принциптерин ишке ашыруунун бир нече варианттары бар.

Сот бийлигинин конституциялык принциптерин чыңдоочу айрым нормалар дайыма үзгүлтүксүз ишке ашырылып турат. Ишке ашыруунун учурдагы варианты аларды ишке ашыруунун бир нече деңгээли бар экендигин божомолдобойт.

Мисалы, сот системасынын биримдигинин конституциялык принциби, анын Конституция тарабынан белгилениши турмушка ашырылган, соттук системада көрсөтүлгөн укуктук актылардын негизинде түзүлүп, иштеп жатат. Сот адилеттигинин сот тарабынан гана ишке ашырылуу принциби тууралуу ошону эле айтууга болот. Конституциялык укуктун сот бийлигинин принциптерин чыңдоочу калган нормаларын ишке ашыруу сот кызматкерлеринин, соттордун, мамлекеттик башка органдардын, коомдук биримдиктердин жана жарандардын көптөгөн аракетин талап кылат.

Мисалы, тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулук принциптерин, соттун айкындуулугун, компетенттүүлүгүн, объективдүүлүгүн жана калыстуулугун, сот адилеттүүлүгүнүн ишке ашышына жарандардын катышын чыңдоочу конституциялык нормалар дал келген укуктук мамилелердин субъектилеринин күндөлүк ишмердүүлүгүн талап кылат.

Көрсөтүлгөн укуктук нормалар стадиялык тартипте ишке ашырылат. Мында төмөнкү стадияларды бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) Соттук бийликтин конституциялык принциптерин ишке ашырууга даярдык көрүү стадиясы. Мисалы, соттук отурумдун ачылышы тараптардын атаандаштык жана тең укуктуулук принциптерин чыңдоочу нормасы колдонулушу керектигин; ал ишке ашырылууга даяр экендигин туюндурат. Соттук отурумдун ачылышына дейре аны колдонуу мүмкүнчүлүгү болгон эмес.

2) Сот нормалардын ишке ашышын камсыз кылган учурда, ал нормаларды түздөн-түз колдонуу стадиясы. Сот бийлигинин принциптерин чыңдоочу конституциялык нормалардын көпчүлүгү укуктук мамиленин чегинде ишке ашырылат. Бирок, алардын айрымдары укуктук мамиледен сырткары да ишке ашат. Мисалы, соттордун алмашылбас принцибин, алардын кол тийбестигин белгилеген нормалар укуктук мамилелерден сырткары ишке ашырылат. Сотторду кылмыш жоопкерчилигине тартуу же анын укугун токтотуу аракеттери көрүлбөсө анда ал кол тийбестик менен күнүгө алмаштырылыгыс укугун колдонот да, эч кандай укуктук мамилелер келип чыкпайт. Качан гана сотторду кылмыш жоопкерчилигине тартуу жана укугун токтотуу менен байланышкан иш-чаралар ишке ашырылганда гана ал мамилелер пайда болот.

Бирок, айкын, атаандаш сот өндүрүшүнүн принциптерин чыңдоочу конституциялык нормалар, ишти объективдүү, калыс кароону камсыз кылуу укуктук мамилелердин чегинде гана ишке ашырылат. Белгиленген укуктук мамилелер ар түрдүү жана алар сот бийлигин ишке ашыруунун процессуалдык формасынан көз каранды. Тактап айтканда, конституциялык сот өндүрүшүн ишке ашыруу сот бийлигинин принциптери конституциялык укуктук мамилелер формасында гана ишке ашат деп болжолдойт. Сот өндүрүшүнүн башка формаларында конституциялык принциптерди ишке ашыруу процесси татаалраак. Мисалы, жарандык сот өндүрүшүн ишке ашырууда сот бийлигинин конституциялык принциптери гана ишке ашырылбастан, жарандык-процессуалдык принциптер да ишке ашырылат. Бул учурда конституциялык жана жарандык-процессуалдык укуктун нормалары ишке ашырылат да, анын негизинде конституциялык-укуктук жана жарандык – процессуалдык мамилелер келип чыгат. Административдик жана кылмыштык сот өндүрүшү тууралуу да ушуну эле айтууга болот. Муну менен сот бийлигинин жеке конституциялык гана эмес, спецификалык жарандык-процессуалдык, административдик-процессуалдык жана кылмыш-процессуалдык принциптери да ишке ашырыларын эске алуу керек. Мисалы, тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугу-

нун конституциялык принциби жарандык жана кылмыш сот өндүрүшүндө көрүнүүнүн спецификалык формаларына ээ. Жарандык процессте сот доочу менен жоопкердин, кылмыш сот өндүрүшүндө айыптоочу менен айыпталуучунун тең укуктуулугун жана атаандаштыгын камсыз кылат.

Сот адилеттүүлүгүнүн конституциялык принциптерин ишке ашыруу кепилдик системасы менен камсыз болот. Бул кепилдиктерди эки түргө классификациялоого болот: сот бийлигинин бардык принциптери үчүн – жалпы кепилдик жана сот бийлигинин конституциялык ар бир принцибинин реалдуу кепилдигин камсыз кылуучу – атайын кепилдик.

Жалпы кепилдиктин ичинен саясий, юридикалык, материалдык (экономикалык) жана рухий кепилдиктерди бөлүп көрсөтүүгө болот. Сот бийлигинин конституциялык принциптеринин саясий кепилдиктерине адам укугунун эл аралык стандарттарын таануунун негизинде сот адилеттүүлүгүнүн органдарынын ишмердүүлүгүн болжолдоочу демократиянын саясий режими, бийликти бөлүштүрүү принципин ишке ашыруу, көз карандысыз жана өз алдынча сот бийлигин калыптандыруу кирет.

Сот бийлигинин конституциялык принциптеринин юридикалык кепилдигине Кыргызстанда мыйзамдуулук принципинин Конституциясында бекитүү менен укуктук мамлекет катары жарыялоо, КРнын Президентинин ишмердүүлүгү, Конституциянын кепили сыяктуу сот бийлигинин конституциялык принциптерин камсыз кылуунун юридикалык каражаттарын далилдөө, мыйзамдарды кабыл алуунун демократиялык процедураларын ишке ашыруу жана соттордун, сот процессине катышуучулардын коопсуздугун камсыз кылуу кирет.

Сот бийлигинин конституциялык принциптерин ишке ашыруунун материалдык кепилдигине сотторду мамлекеттик бюджеттен каржылоо, сотторго дал келген имараттарды бөлүп берүү, имаратты оңдоого, сакчыларга каражаттарды бөлүп берүү, сотторго өз милдеттерин аткарган учурларда айлык акыларын төлөп берүү кирет.

Сот адилеттүүлүгүнүн конституциялык принциптеринин рухий-нравалык кепилдиги катары сот кызматкерлеринин, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин профессионалдык укуктук аң-сезиминин бийик деңгээли, ошондой эле жарандардын күндөлүк укуктук аң-сезиминин бийик деңгээли саналат. Мында кеп сот кызматкерлеринин бюрократиялык, гумандуулукка каршы көрсөтүүлөрдү, укук коргоо структураларынын кызматкерлеринин жөнөкөй адамдарга жөн жеринен күнөө коюуну жана алардын тагдырына кош көңүл болуусун жеңип чыгуу жөнүндө жүрүп жатат. Бул кепилдиктер эл арасында укуктук кенен маалыматтарды таркатуу, сотторго жана мыйзамга болгон сыйлоо сезимдерин калыптандыруу аркылуу камсыз болот.

Буллардын ар бирине таандык болгон сот адилеттүүлүгүнүн конституциялык принциптерин ишке ашыруунун атайын кепилдиги дегенде биз атайын, юридикалык (конституциялык), каржы-укуктук жана башка кепилдиктерди түшүнөбүз. Объективдүү жана субъективдүү факторлор тоскоол болгон үчүн адилеттүүлүктүн конституциялык принциптерин ишке ашыруу процесси өтө татаал жана карама-каршылыктуу болуп саналат. Принциптердин объективдик мүнөзү жөнгө салынган укуктук мамилелердин жалпы мыйзамченемдүүлүктөрүн чагылдырып, коомдук тажрыйбанын өнүгүүсүнүн жыйынтыгын туюндургандыктан, объективдик фактордун мисалы боло алат. Ал принциптерде коомдо басымдуулук кылган саясий, укуктук жана нравалык идеялар туюндурулган.

Сот бийлигинин конституциялык принциптерин ишке ашыруу формасы ар түрдүүчө. Эреже катары, алар процессуалдык формада ишке ашырылат. Соттук бийликтин айрым конституциялык норма-принциптери дайыма үзгүлтүксүз ишке ашырылып турат. Мисалы, сот системасынын биримдик принциби. Конституциялык башка принциптер, мисалы, тараптардын атаандаштыгы жана тең укуктуулук принциби дал келген укуктук мамилелердин субъектилеринин күнүнкү ишмердүүлүгүн талап кылат. Бул нормалар стадиялык тартипте ишке ашырылат. Бул боюнча төмөнкү стадиялар бөлүнүп көрсөтүлөт: а) сот бийлигинин конституциялык принциптерин ишке ашырууга даярдык деңгээли; б) ошол норманы түздөн-түз колдонуу деңгээли.

Сот бийлиги – мамлекеттик бийликтин өз алдынча жана көз карандысыз, негизги функциясы адилеттүүлүктү ишке ашыруу болгон бутагы. Сот бийлигинин Конституциялык статусу, биринчиден, Кыргыз Республикасынын Конституциясында сот адилеттүүлүгүнүн негизги принциптерин белгилөө жолу аркылуу ачылып берилет. «Адилеттүүлүктүн принциптери» түшүнүгү сот бийлигин уюштуруу принцибин дагы, соттордун ишмердүүлүк принциптерин дагы камтыйт.

Адабияттар:

1. Добровольская Т.Н. «Конституционные основы правосудия» [Текст] / Добровольская Т.Н. - М., 1979. - 16-б.
2. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. «Конституционное право России» [Текст] / Козлова Е.И., Кутафин О.Е. - М., 2012. - 117-б.
3. Алексеев С.С. «Общая теория права» [Текст] / Алексеев С.С. - М., 1981. - 243-б.
4. Клеандров М.И. «Что такое модель Идеального судьи и зачем она?» [Текст] / Клеандров М.И. // Российский судья, 2005. - №11. - 4-б.
5. Чотбаев А.А. Судебная система Кыргызской Республики. / Республиканский научно-теоретический журнал «Известия вузов Кыргызстана», №12. - Бишкек, 2016. - С. 87-89.

Рецензент: к.ю.н., доцент Насбекова С.К.